

ŘÍMSKÝ MISÁL MEZI TRIDENTSKÝM A DRUHÝM VATIKÁNSKÝM KONCILEM

PETR HONČ

Před tridentským koncilem (1545–1563) panovala značně neutěšená situace ve způsobech slavení mše svaté. Proto jedním z důležitých úkolů tohoto sněmu mělo být obnovení a sjednocení římského ritu, s čímž souvisela i revize misálu používaného při bohoslužbě. Cílem mého příspěvku je podat v historickém kontextu dějiny tzv. tridentského misálu, které v našem prostředí dosud nebyly uceleně popsány. Ze stejného důvodu jsem si dovolil i obsáhlejší exkurz do historie Pistojské synody, jejíž závěry jsou velmi zajímavé, zvláště ve srovnání s reformami druhého vatikánského koncilu. Primárními prameny k této studii jsou, kromě vlastního textu misálu, dekrety a další relevantní církevní dokumenty. Záměrně byla reflektována nejen novější, ale také starší odborná literatura. Aplikoval jsem analyticko-dekriptivní metodu práce.

Misál je výsledkem dlouhodobého vývoje, na jehož počátku nebyly striktně stanoveny texty modliteb a čtení. K tomu došlo až za pontifikátu Řehoře Velikého (590–604), ale ani tehdy ještě neexistovala kniha, jež by zahrnovala všechny mešní texty. Lekcionáře obsahovaly čtení, antifonáře zpěvy a sakramentáře modlitby pronášené knězem. Teprve v 10. století vznikl z těchto knih misál zahrnující všechny texty pro potřebu liturgie, který postupně vytlačil používání jiných knih. Zpočátku mělo každé větší církevní centrum, stejně jako různé řády, svůj vlastní misál. Postupem času nabyl největší autority Misál římské kurie (*Missale Curiae*), který převzali a revidovali františkáni a šířili jej po celé Evropě.¹ Vliv na postupnou unifikaci liturgie měl i vynález knihtisku.

¹ Srov. CHUPUNGO, Anscar J. Storia della liturgia romana. A. Fino al XV secolo. In TÝŽ (ed.). *Scientia liturgica. Manuale di liturgia. Vol. 1. Introduzione alla liturgia.*

V roce 1484 byl v Miláně tento misál poprvé vytištěn (*Ordo missalis secundum consuetudinem Romanae curiae*). Následovalo mnoho dalších vydání, která však nebyla standardizována, což samozřejmě mělo vliv na textovou autenticitu.² Existovalo mnoho misálů s velkým počtem variant a svátků podle místních zvyklostí. To vše spolu s rychle se vzrůstajícím protestantismem působilo na charakter celebrování mše.

Mezi hlavními nedostatky v této oblasti je uváděno množství slavných svátků, libovolné změny ritů, a skutečnost, že prakticky vymizel liturgický rok. Z vizitací jsou doloženy četné případy, kdy kněží opouštěli staré rity a vytvářeli vlastní podle svého úsudku. Císař Ferdinand I. při své vizitaci roku 1561 káral kněze, kteří z kánonu vyjímali jména svatých. Našli se i tací, kteří kánon a tedy i konsekraci úplně opomíjeli. Mezi další nešvary patřilo množství votivních mší podporujících různé pověry, dále příliš mnoho sekvencí a prefací. V neposlední řadě došlo i ke změně liturgického zpěvu, který s častějším používáním varhan stále více mizel. Věřící lid, který již skoro vůbec aktivně neparticipoval na mši svaté, se často během bohoslužeb choval neukázněně. V průběhu tridentského koncilu si kdosi dokonce stěžoval, že při obětování se věřící volně prochází a hovoří spolu.³

Tridentský koncil kromě mnoha dalších úkolů, jež bylo nutno řešit, sestavil komisi, která se měla pod vedením arcibiskupa L. Mariniho zabývat liturgickými knihami a vyhledat *abusus missae*. Na 22. zasedání 17. září 1562 bylo přijato *Decretum de observandis et evitandis in celebratione missae*. Komise však svou práci nedokončila kvůli velkému množství knih, které bylo třeba prostudovat. Mezi jednotlivými členy komise navíc nepanovala shoda v otázce, zda má pro celou církev platit jednotný ritus. Poněvadž bylo nutné koncil uzavřít, svěřili koncilní otcové v poslední zasedací den (4. prosince 1563) konečné rozhodnutí o liturgických knihách papeži.⁴

Cassale Monferrato: Piemme 1999, s. 145–167. Jsou zde odkazy i na další relevantní odbornou literaturu.

² Studium misálů různé provenience, vytištěných v době před vydáním misálu Pia V., je stále v počátku a celkové zhodnocení chybí. Zajímavá je v tomto kontextu studie zabývající se vývojem pařížských misálů. Viz POMMARÈS, Jean-Marie *L'évolution du missel Parisien de 1481 à 1738. Quelques sondages. Ephemerides Liturgicae* 1998, roč. 112, s. 149–173.

³ RADÓ, Polycarpus. *Enchiridion liturgicum complectens theologiae sacramentalis et dogmata et leges*. Romae: Herder, 1966, s. 307.

⁴ MANSI, Johannes D. *Sacrorum conciliorum nova et amplissima collectio*. Sv. 33. Parisiis: H. Welter, 1902, sl. 194. (*De indice librorum, et Catechismo, Breviario, et Missali*): „praecipit ut quidquid ab illis praestitum est sanctissimo Romano Pontifici exhibea-

1. Misál Pia V. a jeho revize

Pius IV., jenž zemřel ke konci roku 1565, již nestihl realizovat rozhodnutí tridentského koncilu týkající se *Ecclesiasticum purum retinendum cultum*. To se podařilo až jeho nástupci, dominikánu M. Ghislierimu, jenž přijal jméno Pius V. (1566–1572). Nový papež vydal roku 1566 Římský katechismus a o dva roky později Římský breviář. V apoštolské konstituci *Quo primum* z 14. července 1570 promulgoval vydání Římského misálu, který se měl povinně používat v celé římské katolické církvi, neboť se sluší, aby církev měla jeden společný ritus celebrování mše svaté.⁵

Kromě tohoto římského obřadu zůstávaly nadále v platnosti pouze liturgické obřady starší dvě stě let. Nikdo nesměl bránit v používání římského ritu. Kolekty a evangelia v misále plně odpovídaly textu breviáře z roku 1568. Součástí misálu byly i generální rubriky a přesný popis ritu (*ritus servandus*). Výchozím textem rubrik bylo dílo *Ritus servandus in celebratione missae* (1502) sepsané Johannem Burkhardem, který se zabýval touto tematikou jako ceremonář papeže Alexandra VI. (1492–1503). Liturgik Jan Šlégr v příspěvku o vývoji římského misálu k tomu poznamenává: „Některá místa byla převzata doslovně, jiné pasáže byly pozměněny. Tak např. tento misál už nepočítá s možností, kdy věřící přinášejí obětní dary, zatímco podle Burkhardových rubrik je kněz přijímal na epištolní straně se slovy: ‚Ať se všemohoucímu Bohu zalíbí tvá oběť‘, anebo ‚Stokrát dostaneš a budeš mít život věčný‘. Touto rubrikou se v podstatě veškerá aktivní účast laiků vyčerpávala.“⁶

tur ut eius iudicio atque auctoritate terminetur et evulgetur. Idemque de catechismo a patribus quibus illud mandatum fuerat et de Missali et breviario fieri mandat“

⁵ Ke studiu a analýze Římského misálu z různých aspektů existují velmi užitečné pomůcky. Z novějších je třeba zmínit alespoň anastatickou edici misálu z r. 1570 opatřenou úvodem a rejstříkem. V úvodu autoři mimo jiné nastiňují poněkud komplikovanou historii *editio princeps* a zdůrazňují důležitost studia Římského misálu. Viz SODI, Manlio – TRIACCA, Achille M. (ed.). *Missale Romanum. Editio Princeps (1570)*. Città del Vaticano: Libreria Editrice Vaticana 2012, s. IX–XLVIII. Dále je třeba upozornit na práce obsahující prameny, rejstříky a konkordance k tridentské liturgii. Viz SODI, Manlio – TONIOLO, Alessandro – BRUYLANTS, Placide (ed.). *Liturgia Tridentina. Fontes – Indices – Concordantia 1568–1962*. Città del Vaticano: Libreria Editrice Vaticana, 2010. SODI, Manlio – TONIOLO, Alessandro (ed.). *Concordantia et indices Missalis Romani*. Città del Vaticano: Libreria Editrice Vaticana, 2002.

⁶ ŠLÉGR, Jan. Misál Pavla VI. v historických souvislostech. *Cesty katecheze* 2010, roč. 2, č. 3, s. 15.

Byly rovněž omezeny votivní mše a vytvořeny nové formuláře. Totéž se týkalo i mši ke cti svatých. V době před tridentským koncilem bylo tolik svátků svatých, že byly slaveny i o nedělích.⁷ Každý biskup měl totiž právo zavádět nové svátky. Pokud jde o kalendář, znamenal nový misál návrat ke staré liturgii města Říma. Za legitimní byly považovány pouze ty svátky svatých, které byly v Římě slaveny již před jedenáctým stoletím. Jejich počet byl stanoven na 130. Došlo též k redukci počtu sekvencí na čtyři a prefací na jedenáct.

Vypracování misálu, jak praví uváděcí bula, bylo svěřeno „vzdělaným mužům“, kteří měli pečlivě a s použitím starých a věrohodných pramenů shromážděných nejenom z Vatikánské knihovny obnovit misál „ad pristinam sanctorum Patrum normam ac ritum“.⁸ Tento požadavek však nemohl být zcela naplněn. V 16. století dosud nebyly známy všechny relevantní prameny a samotná pramenná kritika se teprve začala rozvíjet. Navíc komise nebyla příliš početná. Tvořilo ji pouhých osm členů, mezi nimiž byli správce vatikánské knihovny kardinál G. Sirleto, výborný latinista Pogiani, kardinál Scotti a A. Carafa. Jak dokázal A. P. Frutaz, jenž se zabýval komparací tohoto misálu se staršími, velký podíl na reformě misálu měl zmíněný kardinál G. Sirleto (1514–1585). Misál z roku 1497, uložený ve Vatikánské knihovně, totiž obsahuje opravy psané jeho rukou.⁹

Podle Ladislava Pokorného lze misálu a celé úpravě vytknout, „že nebyl dostatečně zajištěn kontakt s věřícími“. Výtku však vzápětí zmírňuje tvrzením, že k tomu nebyly vytvořeny psychologické předpoklady, což se má týkat i přijímání laiků pod obojí způsobou.¹⁰ Tento argument stěží ob stojí, uvědomíme-li si, jak rychle a úspěšně se přijímání podobojí šířilo. Obojí spíše souvisí se snahou jasně se vymezit vůči protestantismu, v němž přijímání laiků podobojí i stírání rozdílů mezi duchovními a laiky bylo velmi důležité.

⁷ PECKLERS, Keith F. *Storia della liturgia romana*. B. Dal secolo XVI al Vaticano II. In CHUPUNGCO, Anscar J. (ed.). *Scientia liturgica*, sv. 1, s. 172.

⁸ *Missale Romanum ex Decreto sacrosancti concilii Tridentini restitutum s. Pii Pontificis Maximi jussu editum. Aliorum Pontificum cura recognitum a Pio X reformatum et SSMI D. N. Benedicti XV auctoritate vulgatum*. Ratisbonae: F. Pustet, 1925, s. 1.

⁹ FOLSOM, Cassian. I libri liturgici romani. In CHUPUNGCO, Anscar J. (ed.). *Scientia liturgica*, sv. 1, s. 289.

¹⁰ POKORNÝ, Ladislav. *Liturgika II. Dějiny liturgie v přehledu*. Praha: ČKCH 1976, s. 181.

Misál se měl začít používat v římské kurii do měsíce, v krajích před Alpami do tří měsíců, v zaalpských oblastech pak do šesti měsíců.¹¹ Za negativní rys buly se zpravidla považuje ustanovení, že v misále se nesmí nikdy nic měnit: „huic Missali nostro nuper edito, nihil unquam addendum, detrahendum, aut immutandum esse decernendo, sub indignationis nostrae poena.“ Tato sankce se stala brzdou všech pozdějších snah o reformu liturgie. Proto se o následujícím období mluví jako o období strnulosti či rubricistiky. Pius V. však toto nařízení již po jednom roce sám porušil přidáním svátku *Sanctae Mariae de Victoria*, který se slavil první říjnovou nedělí jako výraz díky za vítěznou námořní bitvu u Lepanta.¹² Sixtus V. (1585–1590) pak v roce 1585 obnovil svátek *Praesentatio Beatae Mariae Virginis* (21. listopad), který Pius V. z misálu odstranil. Sixtus V. rovněž zřídil roku 1588 Kongregaci ritů, která se připojila ke čtrnácti již fungujícím kongregacím. Kongregace se měla zabývat slavením ritů, obnovou liturgické ceremonie, liturgickými knihami, slavením svátků apod. Její pravomoci ale byly značně limitovány faktem, že neměla právo měnit rubriky nebo znění modliteb. Proto její hlavní funkcí bylo zajistit liturgickou jednotu v západním katolickém světě a starat se o to, aby římské rubriky byly věrně zachovávané. K liturgickému rozvoji tak mnoho nepřispěla.

Ačkoliv to byla *Quo primum* výslovně zakazovala, byly během první poloviny 17. století provedeny dvě generální revize misálu. Jednalo se nejprve o vydání papeže Klementa VIII. (1592–1605) z roku 1604 (bula *Cum sanctissimum*), které upravovalo závěrečné požehnání. Obsahovalo též opravy ve čteních a byly v něm přidány dny pro nové světce. Papež v promulgaci zdůvodňoval potřebu nového vydání tím, že kvůli nerozvážnosti a opovážlivosti tiskařů a jiných osob vloudilo se do misálů vytištěných v posledních letech mnoho chyb. Měl být také narušen text epístol a evangelií, pod záminkou jeho přizpůsobení k nové edici Vulgáty, ale bez konzultace se Svatým stolcem.¹³ To je tro-

¹¹ *Missale Romanum ex Decreto sacrosancti concilii Tridentini restitutum*, s. 1: „Volumus autem et eadem auctoritate decernimus, ut post huius nostrae constitutionis, ac Missalis editionem, qui in Romana adsunt Curia Presbyteri post mensem; qui vero intra montes, post tres; et qui ultra montes incolunt, post sex menses, aut cum primum illis Missale hoc venale propositum fuerit, juxta illud Missam decantare, vel legere teneantur.“

¹² Řehoř XIII. tento svátek roku 1573 přejmenoval na *Beatae Mariae Virginis a Rosario*. Pius X., který se snažil obnovit význam neděle, stanovil roku 1913 den slavení na 7. října, kdy se bitva u Lepanta udála.

¹³ *Missale Romanum ex Decreto sacrosancti concilii Tridentini restitutum*, s. 2: „Qui etsi multis propositis poenis severissime caverit, ne quid illi vel adderetur, vel ulla ratione

chu paradox, protože to byl právě Klement VIII., kdo schválil tuto edici tzv. sixto-klementinské Vulgáty. Papež zakazuje tyto misály při mši používat, pokud nebudou opraveny podle předepsaného misálu Pia V. Dále sděluje, že pověřil několik kardinálů zabývajících se studiem Písma, aby misál uvedli do původní a co nejčistší podoby. Tak se stalo, že některá místa „in regulis et rubricis uberius et clarius expressa sint“, která však spíše „doplňují smysl, než by přinášela něco nového“. Tento zrevidovaný misál nařizuje Klement VIII. vydat ve vatikánském tiskařství. Mimo Řím se mohou misály tisknout podle tohoto vzoru pouze ve schválených tiskařstvích. Na závěr je připojena hrozba exkomunikace *latae sententiae* pro všechny, kdo by se tímto příkazem neřídili. Biskup nebo ordinář je také povinen na začátku či na konci každého misálu potvrdit, že je v naprosté shodě s vatikánským vydáním a že za jeho znění osobně ručí.

Další spíše marginální změny se objevily v novém vydání Urbana VIII. (1623–1644) z roku 1634 (bula *Si quid*). V tomto případě se jednalo jen o jazykovou úpravu ve znění rubrik a o úpravu v latinských hymnech podle znění nedávno revidovaného breviáře. Papež v promulgaci píše, že jde ve stopách svých předchůdců Pia V. a Klementa VIII. a že se rozhodl zjistit, zda „neustálý běh času v misále něco nepoškodil“. ¹⁴ Opět touto prací pověřil „zbožné a vzdělané muže“, jejichž pílí bylo dílo tak dokončeno, že „nihil desiderari amplius possit“. Pro úpravu biblických textů sloužila jako jediný vzor edice Vulgáty.

V roce 1759 za papeže Klementa XIII. se zavedla preface o Nejsvětější Trojici. Tato a další drobnější změny, k nimž došlo od vydání Urbana VIII., byly zahrnuty do nové edice misálu v roce 1884 za papeže Lva XIII. Vzhledem k charakteru změn se však do misálu nezačlenila nová promulgační bula. Od této doby se neprovedla s výjimkou přidání nových svátků žádná větší změna až do roku 1920, kdy došlo k úpravě misálu podle reformních záměrů Pia X.

demeretur; tamen progressu temporis, sive typographorum, sive aliorum temeritas et audacia effecit, ut multi in ea quae his proximis annis excusa sunt Missalia, errores irrepererint, quibus vetustissima illa sacrorum Bibliorum versio, quae etiam ante s. Hieronymi tempora celebris habita est in Ecclesia, et ex qua omnes fere Missarum Introitus, et quae dicuntur Gradualia et Offertoria accepta sunt, omnino sublata est: Epistolarum et Evangeliorum textus, qui hucusque in Missae solemnibus praelectus est, multi in locis perturbatus; ipsis Evangeliiis diversa, ac prorsus insolita praefixa initia; prima denique passim pro arbitrio immutata sint: cuius rei praetextus fuisse videtur, ut omnia ad praescriptum sacrorum Bibliorum Vulgatae editionis revocarentur, quasi id alicui propria auctoritate, atque Apostolica Sede inconsulta, facere licitum sit.“

¹⁴ *Missale Romanum ex Decreto sacrosancti concilii Tridentini restitutum*, s. 3.

2. Od baroka k osvícenství

Díky misálu Pia V. se stala bohoslužba jasnou, přehlednou a jednotnou. Nejednalo se však o starou římskou liturgii, spíše o jakýsi hybrid římsko-galikánsko-germánské liturgie.¹⁵ Současně byla bohoslužba vyňata z diecézní pravomoci a pod vlivem centralismu ztuhla. Výstižně a téměř básnický tuto změnu ve své známé práci vyjádřil jezuita a člen komise pro liturgickou reformu na 2. vatikánském koncilu J. A. Jungmann: „Das Missale Pius' V. bedeutet nach den anderthalb Jahrtausenden ununterbrochener Entwicklung des Ritus der römischen Messe, nach dem Rauschen und Strömen von allen Höhen und aus allen Tälern, einen gewaltigen Staudamm, von dem an die angesammelten Wassermassen nur mehr in festen Leistungen und in wohlgebauten Kanälen ihren Weg fortsetzen dürfen.“¹⁶ Spornou otázkou zůstává, zda tato hráz byla k užtku, nebo spíše ke škodě. Potridentská liturgie byla pokračováním, i když v očištěné podobě, liturgie středověké. Jednalo se tedy o liturgii rezervovanou kléru, kde byla lidu s výjimkou kázání věnovaná jen malá pozornost. Věřící navštěvovali bohoslužby, ale jejich účast byla omezena na poslech a sledování kněze. Během mše svaté se mohli modlit růženec. Objevily se sice modlitební knihy, ty však jen vzdáleně sledovaly mši svatou a vyhýbaly se pokusům o překlad kánonu do národního jazyka. Pro běžné lidi zůstávala liturgie nesrozumitelným tajemstvím. Běžnou praxí bylo udílení přijímání až po mši svaté, aby věřící neopouštěli kostel předčasně. Tím se vážně narušoval jeho vztah ke svaté oběti.

Pod vlivem baroka se i v liturgii stále více projevovала okázalost. Slavení mše svaté se stalo v kulisách monumentální barokní architektury a za velkolepého hudebního doprovodu potěchou pro oči i uši. Uplatnění našel barokní lesk především v průvodech a poutích, často však na úkor úcty k eucharistii. Překlady misálu do národního jazyka i pro soukromé použití byly postupně zakázány.¹⁷ Ještě před ukončením

¹⁵ ADAM, Adolf. *Foundations of Liturgy. An Introduction to Its History and Practice*. Collegeville: Liturgical Press, 1992, s. 34.

¹⁶ JUNGMAN, Josef Andreas. *Missarum sollemnia. Eine genetische Erklärung der römischen Messe*. Freiburg: Herder, 1962, sv. 1, s. 186.

¹⁷ Odkazují zde zejména na monografii Michaela Kunzlera *Die Liturgie der Kirche*. Jedna kapitola je věnována problematice liturgie a jazyka a nechybí zde další relevantní bibliografie. K dispozici jsem měl druhé, rozšířené, italské vydání: KUNZLER, Michael. *La liturgia della chiesa. Sezione quinta di Amateca. La chiesa*. Sv. 10. Milano: Jaca Book, 2003, s. 173–184.

tridentského koncilu byl roku 1561 vytištěn misál v polštině.¹⁸ Snaha francouzského kněze Josepha de Voisin o přeložení mešních textů do národního jazyka byla o sto let později papežem Alexandrem VII. ostře odsouzena jako profanace posvátného.¹⁹ Další překlady byly zakázány pod hrozbou exkomunikace. Roku 1668 Klement IX. odsoudil o rok dříve ve francouzštině publikovaný rituál aletské diecéze, Přesto ho 29 francouzských biskupů doporučilo k užívání.²⁰

V tomto období také dochází k signifikantnímu rozvoji liturgické vědy. Mnoho badatelů publikovalo a studovalo prameny týkající se liturgické tematiky. Jednalo se hlavně o staré sakramentáře a ordines romani. Benedikt XIV. (1740–1758), nejvýznamnější papež 18. století, ustanovil komisi, která se měla zabývat liturgickými změnami. Po pětileté práci předložila komise papeži v roce 1747 své návrhy, ten je však odmítl.²¹ Benedikt se sám začal zajímat o tuto problematiku, ale zemřel dříve, než přistoupil k nějaké reformě na tomto poli.²² Dostupné prameny umožňovaly komparaci starší liturgie s tridentskou. V důsledku toho došlo k tomu, že ve Francii se mnoho diecézí navrátilo k předtridentské liturgii. Nejednalo se však o původní galikánský ritus. Začaly se publikovat nové misály a breviáře obsahující mnoho změn. Jelikož tyto knihy byly místně a časově spojeny s jansenismem a galikanismem, začal je Řím brzy podezřívát z hereze a mnoho z nich zakázal.

Osvícenství, které znamenalo převrat ve vývoji evropského myšlení, významně zasáhlo i do života církve. Odmítavá reakce na barokní religiozitu, sekularizace a důraz kladený na praktičnost, to vše mělo velký vliv také na liturgii. Lidé se na ni nyní dívali více z hlediska

¹⁸ RADÓ, Polycarpus. *Enchiridon liturgicum*, s. 307, KUNZLER, Michael. *La liturgia della chiesa*, s. 175. Za pontifikátu Pavla V. (1605–1621) byl realizován překlad misálu do čínštiny. Kvůli sporům o rity však nezačal být používán. Se souhlasem Svatého stolce byly dále realizovány překlady misálu do perštiny, arabštiny, gruzínštiny a arménštiny. Za Urbana VIII. (1623–1644) byl ještě pořízen překlad *Missale Romanum* z r. 1570 do staroslověnštiny.

¹⁹ Stalo se tak roku 1661. V roce 1851 Kongregace ritů obnovila zákaz překládání misálu. Roku 1857 papež Pius IX. zakázal překládat kánon a slova proměňování. Teprve roku 1891 papež Lev XIII. nařídil, že takovéto překlady nemají být nadále zamítány. Radikální změna v pohledu na užití národního jazyka v liturgii však přišla až s 2. vatikánským koncilem.

²⁰ Srov. WHITE, James F. *Roman Catholic Worship. Trent to Today*. Collegeville: Liturgical Press 2003, s. 31–32.

²¹ Jak přesně měla tato liturgická reforma vypadat, není zcela jasné, protože nelze dohledat potřebnou dokumentaci.

²² PECKLERS, Keith F. *Storia della liturgia romana*, s. 180.

pastorační užitečnosti. Byl zdůrazňován její společenský charakter a usilovalo se o větší jednoduchost a lepší porozumění. Častým požadavkem bylo rovněž zavedení lidového jazyka do liturgie a aktivní účast věřících. Mnoho badatelů v oblasti liturgie se však domnívá, že zde existovalo vážné nebezpečí redukce bohoslužby na pouhý nástroj morální formace.

Osvícenští vladaři se často naivně domnívali, že blaho lidu je možno jednoduše rozkázat, zavést dekretem. Podle italského historika Giuliana Proccaciho však „může být jakákoli revoluce shora úspěšná jen za podmínky, když se přeruší v tom momentě, do něhož byla podporována a přijímána samostatnou iniciativou zdola, v momentě, kdy se pozvednou nové sociální síly.“²³ Značná část obyvatelstva přitom stále vězela v nejrůznějších formách barokní zbožnosti. Panovníci se nespokojili se svými reformními plány a zásahy do řízení státu, nýbrž se rozhodli, ve snaze vytvořit „geläuterte Religion“, reformovat též církve. Extrémním příkladem těchto pokusů jsou reformy císaře Josefa II., které jsou dodnes předmětem vášnivých diskuzí mezi historiky. Císař se snažil zasahovat do církevní praxe, a to někdy takovým způsobem, že to u duchovních vzbuzovalo oprávněné rozhořčení. Méně je u nás znám fakt, že Josefův mladší bratr Leopold prováděl podobné církevní reformy v Toskánsku.

Požadavky na liturgickou reformu byly vzneseny německými arcibiskupy z Kolína, Trevíru, Mohuče a Salzburku v tzv. Emžské punktaci z roku 1786. Zde ale bylo hlavním cílem potlačení plné papežské moci. Mnohem důležitější je v kontextu liturgie jiná událost z téhož roku, tzv. Pistojská synoda. Ta byla navzdory mnoha hodnotným návrhům na reformu ostře odsouzena papežem Piem VI. v roce 1794 bulou *Auctorem fidei*. Kurii se zdála velmi nebezpečná spolupráce mezi biskupem a státem, který reprezentoval velkovévoda Leopold.²⁴ Přesto není od věci, abychom této synodě věnovali větší pozornost, neboť byla nejvýznamnější liturgickou událostí 18. století a v mnoha směrech předešla druhý vatikánský koncil.²⁵

²³ ŠAMALÍK, František. Josefské osvícenství v pohledu moderních historiků. In *Problém tolerance v dějinách a perspektivě*. MACHOVEC, Milan (ed.). Praha: Academia 1995, s. 98.

²⁴ Srov. LORTZ, Joseph. *Storia della Chiesa nello sviluppo delle sue idee. Vol. 2. Evo moderno*. Alba: Ed. Paoline, 1967, s. 345.

²⁵ WHITE, James F. *Roman Catholic Worship*, s. 54.

3. Pistojská synoda

Pistojská synoda je v odborné literatuře hodnocena velmi rozporuplně. Mezníkem v jejím hodnocení je druhý vatikánský koncil. Práce vyšlé před jeho konáním hodnotí události v Pistoji značně negativně, zatímco novější publikace se dívají na synodu zcela jinou optikou.

Církevní historik Blažej Ráček hodnotil synodu ve své práci *Církevní dějiny v přehledu a obrazech* těmito slovy: „Smutně proslula synoda, svolaná r. 1786 do Pistoje od tamního biskupa Scipiona Ricciho, synovce posledního jesuitského generála. Byl to prelát ctižádostivý, neklidný, novým ideám vášnivě oddaný, jinak zachovalý. [...] Synoda je smutným dokladem toho, jak ovzduší, prosycené mrazivým dechem osvícenství, galikanismu a jansenismu, povážlivě pronikalo i přes hradbu Alp, a jak nutný byl koncil vatikánský, který pravdu o papežské pravomoci postavil na nejpevnější základ.“²⁶ Jeho hodnocení odpovídá všeobecnému názoru starších katolických historiků na dobu osvícenství. V obsáhlém *Handbuch der Kirchengeschichte* se o synodě píše v úplně jiném světle: „Trotz des raschen Sieges des Papsttums über diese letzte Auswirkung des Jansenismus sieht man heute die Bedeutung dieser Bewegung gerade für Italien in neuem Licht: sie bereitete in dem völlig katholischen Land dem Risorgimento einen Weg, in dem sich viele daran gewöhnten, trotz einer antikirchlichen Haltung ernst religiöse Weg zu suchen, die katholischen zu sein schienen als die von der Kurie proklamierten.“²⁷ Charles Bulton, autor monografie pojednávající o této synodě, shrnuje reformy jako pokus obnovit liturgii jako „an action common to priest and people [...] [through] greater simplicity of rites, by expounding in the vernacular, and by pronouncing it in a clear voice“.²⁸ Keith F. Pecklers, autor studie o historii římské liturgie, která je zahrnuta ve *Scientia liturgica*, přirovnává liturgické reformy z Pistoji k reformám z druhého vatikánského koncilu, jelikož „entrambe riconducevano le proprie riforme alle stesse fonti, cioè alla tradizione liturgica della Chiesa tramandata

²⁶ RÁČEK, Blažej. *Církevní dějiny v přehledu a obrazech*. Praha: Vyšehrad, 1940, s. 562–563.

²⁷ MÜLLER, Wolfgang. Kirchliche Wissenschaft im 18. Jahrhundert – Aufklärungstheologie und Pietismus. In JEDIN, Hubert (ed.). *Handbuch der Kirchengeschichte. Vol. V. Die Kirche im Zeitalter des Absolutismus und der Aufklärung*. Freiburg: Herder, 1970, s. 585.

²⁸ BOLTON, Charles A. *Church Reform in 18th Century in Italy (The Synod of Pistoia, 1786)*. The Hague: Martinus Nijhoff, 1969, s. 82.

da più antichi testi liturgici“.²⁹ Hodnocení Pistojské synody přenecháme tedy jiným a zaměříme se nyní na to, co se tehdy v Toskánsku událo.

Na počátku roku 1786 poslal velkovévoda Leopold všem toskánským biskupům oběžník, v němž je zval na diecézní synodu za účelem zvážení řady reforem, které považoval za nezbytné pro blaho náboženství. Jedním z hlavních projednávaných předmětů této synody měla být podle cirkuláře reforma breviáře a misálu. Účastníci se měli zabývat užitečností užívání mateřského jazyka při vedení bohoslužeb a navrácením původních práv biskupů, které si uzurpoval římský dvůr.³⁰

První, kdo přijal pozvání, byl Scipione d' Ricci, biskup Pistoji a Prata, jenž vděčil právě Leopoldovi za svůj biskupský stolec. Ten si ho vyhlédl, aby mu pomáhal s církevními reformami podle jeho představ. Zdroj inspirace pro tyto reformy lze hledat u P. Quesnela. Ricci patřil k předním zastáncům jansenismu v Itálii, jehož ideje se šířily i do jiných italských měst a zastávali je různí církevní příslušníci. V Pávii k nim patřil zejména proslulý teolog a právník P. Tamburini, v Janově V. Palmieri, skupinky jansenistů se dále nacházely v Turíně, Benátkách, Neapoli i v samotném papežském Římě.³¹ Poněkud překvapivé je, že se jansenismus ve své poslední fázi rozvinul tak silně právě v Habsburky ovládaném Toskánsku, kde se spojil s galikánskými idejemi. Ačkoliv se nejednalo o homogenní skupinu, pojičkem většinou byly antijezuitské postoje. Ve svém svolávacím dopise ubezpečoval Ricci své duchovní, že jejich podřízení biskupským nařízením bude platné pouze v případě, že bude praktikována svobodná diskuze. Tato doktrína byla později Piem VI. odsouzena jako falešná, škodící biskupské autoritě, podvracející církevní hierarchii a blízká arianismu.³²

Synoda byla zahájena 18. září 1786 v osm hodin ráno v chrámu sv. Leopolda v Pistoji. Účastnilo se jí na 300 kněží. Trvala deset dní, během nichž proběhlo sedm zasedání a bylo schváleno překvapivě mnoho dekretů. Z Pávie Ricci přivedl P. Tamburiniho a ustanovil ho promotorem synody.³³ Starší církevní historici zpochybňovali svobodu shromáždění tvrzením, že k proklamované volné diskuzi musel chybět čas a že Ricci společně s Tamburinim, Vecchim, Guariscim, Montim,

²⁹ PECKLERS, Keith F. *Storia della liturgia romana*, s. 181.

³⁰ PARSONS, Reuben. *Studies in Church history*. New York – Cincinnati: F. Pustet & Co., 1897, sv. 4, s. 594.

³¹ MÜLLER, Wolfgang. *Kirchliche Wissenschaft im 18. Jahrhundert*, s. 584.

³² PARSONS, Reuben. *Studies in Church history*, s. 594

³³ Ricci povolal i další duchovní z jiných diecézí, což bylo v rozporu s tehdy platným kanonickým právem.

Bottierim a Palmierim připravili synodální dekrety dříve, než shromáždění začalo.⁵⁴ Charles Bolton však správně upozornil na fakt, že pouze několik synodálních otců považovalo čas vyhrazený ke studiu dekretů za nedostatečný.⁵⁵

Na prvním zasedání se kromě zahajovacího aktu projednávaly převážně procedurální záležitosti. Na druhém zasedání, konaném týž den v odpoledních hodinách, se jednalo mimo jiné o knihách, které je třeba pro potřeby kněze vydat. Byly mezi nimi i alešský rituál a Quesnelovy *Reflesioni Morali sul Nuovo Testamento*.⁵⁶ Dále se projednávalo zrušení privilegií a dispenzí, které měly některé řády od Říma. Všichni řeholníci musí být podřízeni diecéznímu biskupovi jako ostatní kněží.⁵⁷ Na třetím zasedání (20. září) byly schváleny dekrety o víře, církvi, predestinaci a o základech morálky. Bylo rozhodnuto, že církve nemá právo zavádět nová dogmata, ale pouze uchovávat původní čistotu víry, kterou Kristus předal apoštolům. Na čtvrtém (22. září) a pátém zasedání (25. září) byly přijaty dekrety o jednotlivých svátostech. Pro naše téma je zvláště zajímavé 6. zasedání, které proběhlo 27. září. Jednalo se na něm o modlitbě a její důležitosti pro každého křesťana, zvláštní pozornost se pak věnovala modlitbě veřejné. Hovoří se zde o nutnosti, aby věřící pronikl do modlitby a pochopil jejího ducha, zvláště při mši svaté.⁵⁸ V této souvislosti se v následujícím paragrafu pojednává o nutnosti reformy breviáře a misálu, o úpravách a opravách, které je třeba provést hlavně ve čteních.⁵⁹ Objevuje se zde i výzva k vytvoření

⁵⁴ Srov. PARSONS, Reuben. *Studies in Church history*, s. 595.

⁵⁵ BOLTON, Charles A. *Church Reform*, s. 69.

⁵⁶ *Atti e decreti del concilio diocesano di Pistoja dell'anno MDCCLXXXVI*. Pavia: A. Bracali, 1788, s. 67.

⁵⁷ Tamtéž, s. 70.

⁵⁸ *Atti e decreti del concilio diocesano di Pistoja*. Decreto della preghiera, XXII, s. 205: „Di qui ne viene l'obbligazione per ogni cristiano di prender parte alla preghiera pubblica, di entrare nello spirito e nella intelligenza delle orazioni e delle cerimonie della Chiesa, degli Ufizi divini, e in specie del santo Sacrificio della Messa, di qui pure ne nasce per i Pastori il dover d'invigilare alla esecuzione di oggetti così importanti.“

⁵⁹ Tamtéž, XXIII, s. 205–206: „Prima di tutto però noi giudichiamo di dovere cooperare col nostro Prelato alla riforma del Breviario e del Messale della nostra Chiesa, variando correggendo e ponendo in migliore ordine i divini Ufizi. Ognun sà, che Iddio il quale è la verità, non vuole essere onorato con menzogne; e che per altra parte i più dotti e santi uomini, e i Pontefici medesimi in questi ultimi tempi hanno riconosciuto nel nostro Breviario, specialmente per quel che riguarda le lezioni dei Santi, molte falsità, ed hanno contestato la necessità d'una più esatta riforma. Per quello che riguarda poi le altre parti del Breviario, ognun comprende, che a molte cose o poco utili o meno edificanti sarebbe necessario sostituirne altre tolte dalla parola di Dio o dalle opere genuine dei Padri; ma soprattutto che dovrebbesi disporre il Breviario medesimo in maniera, che nel corso d'un anno vi si legesse tutta intiera la santa Scrittura. Il santo

nového rituálu a manuálu pro potřeby diecéze, obsahujících modlitby a rity církve při udělování svátostí, obřady hlavních svátků a mešní ordinář v latině i v mateřském jazyce.⁴⁰ Je totiž povinností biskupa zajistit, aby i prostý lid mohl připojit svůj hlas k hlasu církve, dát mu poučení a pozdvihnout ho. Na posledním zasedání (28. září) se jednalo o autoritě této synody a o svolání národního koncilu. Kromě výše zmíněného obsahují synodální akta mnoho dalších návrhů a memorand. Ta nás často mohou překvapit svým charakterem. Galikánské artikuly byly přijaty za články víry a ve shodě s nimi došlo k prohlášení, že biskupové jsou Kristovi náměstci a svou moc mají přímo od Krista, proto žádná síla kromě státu nesmí zasahovat do diecézních práv. Kněží mohou rovněž rozhodovat, pokud jde o záležitosti víry. Co se týče liturgie, bylo schváleno, že v každém kostele smí být pouze jeden oltář a žádný obraz nesmí být uctíván více než jiný. Došlo k zrušení soukromých mší a kultu Srdce Ježíšova. Mše měla být slavena v mateřštině a hlasitě. Byla rovněž zrušena inkvizice. V reformním snažení nebyly samozřejmě opomenuty ani církevní řády. Ty se měly zredukovat na jediný, řídící se benediktinskou řeholí a bez skládání věčných slibů. Zde je vidět jasná paralela se zásahy císaře Josefa II. proti církevním řádům v českých zemích. Ostatně jeho bratr Leopold se v těchto záležitostech sám aktivně angažoval, jak lze doložit z korespondence mezi ním a Riccim. Rovněž ve shodě s josefinismem byla posílena role faráře, více se mělo dbát na jeho vzdělání a měl rezidenční povinnost. Byla také zdůrazněna důležitost neděle a přijímání během mše svaté. Rodiče a kmotři se měli na křest připravovat stejně jako snoubenci na svatbu. Kompletní synodální akta byla vydána a šířena i do zahraničí.⁴¹

V dubnu následujícího roku se konala národní synoda ve Florencii, kde vedle arcibiskupa sídlil i papežský nuncius a kuriální politiku zde podporovalo mnoho kněží. K Riccimu a jeho návrhům se přidali

Concilio intanto adotta il saggio delle correzioni trasmesso dal Vescovo ai Sacerdoti con Pastorale del dì 1. Gennajo di quest'anno (1), e rimette al Vescovo medesimo il deputare alcuni dei nostri Confratelli a compire questa santa opera.“

⁴⁰ Tamtéž, XXIV, s. 206: „Giacchè poi noi sappiamo, che sarebbe un'operare contro la pratica apostolica, e contro i disegni di Dio il non procurare al semplice popolo i mezzi più facili per unire la sua voce a quella di tutta la Chiesa, crediamo bene di rilasciare al Vescovo la cura di eleggere alcuni dei venerabili Padri, che attendano alla compilazione di un Rituale e di un Manuale ad uso della Città e Diocesi di Pistoja, nei quali oltre alle istruzioni e spiegazioni necessarie, si trovino in latino e in volgare le Orazioni e riti della Chiesa nell'amministrazione dei Sacramenti; gli Ufizi delle principali feste dell'anno, l'ordinario della Messa, e tutto ciò che può più facilmente condurre alla istruzione e alla edificazione del popolo.“

⁴¹ MÜLLER, Wolfgang. Kirchliche Wissenschaft im 18. Jahrhundert, s. 584.

pouze dva biskupové.⁴² Tento výsledek byl patrně významně ovlivněn souběžnými událostmi v Ricciho diecézi. Lid zde nepřijal všechny prováděné reformy za své, jak lze usuzovat i z textu plakátu, který kdosi přibil na vrata pistojské katedrály: „Modlete se za našeho heretického biskupa!“⁴³ Zde se ukazuje platnost Proccaciho definice o úspěšné revoluci „shora“. Ricciho odstraňování relikvií a oltářů vedlo až ke vzpouře proti němu, při jejímž potlačování muselo zasahovat vojsko. Otázkou však zůstává, do jaké míry měli vliv na vyvolání těchto nepokojů Ricciho odpůrci, kteří tak mohli vyvíjet tlak na velkovévodu Leopolda, aby upustil od radikálních reforem.⁴⁴ Ricci se v dopise panovníkovi z 22. května přimlouval za milost pro vůdce povstání a nabídl svou rezignaci, kterou však Leopold nepřijal.⁴⁵ Viděl však, že situace pro jeho reformní úsilí není příhodná a rozhodl se synodu rozpustit. Vztahy mezi Římem a Toskánskem byly silně narušeny, o čemž vypovídá i propuštění nuncia a odvolání toskánského vyslance z Říma. Všechny tyto události však byly zastíněny vypuknutím Velké francouzské revoluce. Když pak Leopold po svém jmenování císařem z Toskánska odešel, ztratil Ricci i oporu v panovníkovi a 28. května 1791 rezignoval na svůj biskupský stolec. O papežské bule *Auctorem fidei*, která odsoudila 85 synodálních článků, již byla zmínka. Zveřejnění této buly bylo zakázáno v Rakousku, Toskánsku, Neapoli, Turíně, Benátkách, Španělsku a Portugalsku.⁴⁶ Ricci se ještě několik let snažil na různých místech podporovat hnutí zaměřená proti papežské centralizaci, ale nakonec se roku 1805 ve Florencii papeži Piu VII. podrobil.⁴⁷ V dopise svému příteli bezprostředně po této události píše, že nyní musí ustoupit, mlčet a modlit se. Téměř prorocky dodává, že čas k promluvení opět přijde, ale možná ho Bůh vyhradil až pro naše potomky.⁴⁸

4. Katolická restaurace a liturgické hnutí

Konec 18. století je spojen s Velkou francouzskou revolucí, která ovlivnila spolu s postupem revolučních vojsk dění v celé Evropě. Pro církve tyto události znamenaly zejména majetkové ztráty v důsledku

⁴² Tamtéž.

⁴³ PARSONS, Reuben. *Studies in Church history*, s. 597.

⁴⁴ BOLTON, Charles A. *Church Reform*, s. 118.

⁴⁵ Tamtéž, s. 136.

⁴⁶ Tamtéž, s. 136.

⁴⁷ PARSONS, Reuben. *Studies in Church history*, s. 599.

⁴⁸ Tamtéž, s. 600.

prováděné sekularizace. Na druhou stranu se jí naskytla dobrá příležitost k nové výstavbě, neboť se zbavila pout zastaralých přežitků a otevřela se tak cesta pro lidovou církev 19. století.⁴⁹

Romantismus se svým odporem k osvícenskému racionalismu znovu probudil zájem o religiozitu. Na liturgii ovšem pohlížel v nejlepším případě jen jako na zdroj estetického potěšení a pravá podstata liturgie mu byla zcela cizí.⁵⁰

Pojmem „katolická restaurace“ se rozumí snaha obnovit vše, o co církev přišla během osvícenství. Jakékoli liberální hnutí bylo v restauračním reakcionářském Římě zakázáno. Tento nezdar liberálního katolicismu v pokusu navázat živý kontakt s moderním světem je často v církevních dějinách nazýván velkou ztracenou příležitostí církve.

Za ideál v liturgii byla považována (domnělá) původní římská forma liturgie. Za mluvčího tohoto liturgického hnutí je považován P. Guéranger (1805–1875), jenž obnovil opatství Solesmes ve Francii a postavil liturgii do centra mnišského života. Pokusil se ve svých dvou základních pracích vysvětlit hodnotu a krásu liturgie a zdůraznit její ezoterický charakter.⁵¹ Liturgické knihy jsou podle něj určeny pro kněze, proto věřící nemají právo stěžovat si, že to, co nebylo pro ně napsáno, je před nimi tajeno.⁵² Místní liturgie zavedené bez souhlasu Svátého stolce považoval za příliš jansenistické a protestantské. Odmítal také jakékoliv změny ve formulářích a ritech jako útok proti církvi. Stejně se stavěl k používání mateřského jazyka v liturgii. Na rozdíl od zbytku Francie se v Solesmes slavila eucharistie striktně podle římského ritu. Avšak některé z místních liturgií, kterým oponoval, byly později přijaty druhým vatikánským koncilem a začleněny do misálu Pavla VI.⁵³ Ačkoli Guérangerovi nelze upřít zásluhy na poli liturgiky, jeho centralizační úsilí, jež přesáhlo i hranice Francie, vedlo ke ztrátě řady místních zvyklostí.⁵⁴ Nedokázal také podpořit základní liturgický princip plné a aktivní účasti shromáždění na liturgii.

Kláster v Solesmes hraje důležitou roli v dějinách liturgiky i z jiných důvodů. Mezi ně patří hlavně významný podíl na obnově gregoriánského chorálu. V letech 1862–1863 tu pobývali bratři Maurus

⁴⁹ FRANZEN, August. *Malé dějiny církve*. 2. vyd. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2006, s. 259.

⁵⁰ ADAM, Adolf. *Foundations of Liturgy*, s. 37.

⁵¹ Jedná se práce *Institutions liturgiques* a *L'année liturgique*.

⁵² ADAM, Adolf. *Foundations of Liturgy*, s. 38.

⁵³ PECKLERS, Keith F. *Storia della liturgia romana*, s. 182.

⁵⁴ ADAM, Adolf. *Foundations of Liturgy*, s. 38.

a Placid Wolterovi, aby poznali život benediktinů v tomto klášteře. Posléze obnovili klášter v Beuronu a reformovali mnišský život i liturgii podle vzoru ze Solesmes. Beuron se stal známým centrem liturgie i umění, jeho duch se šířil do dalších klášterů, jež měly velkou úlohu v liturgickém hnutí 20. století. V Beuronu se rovněž vydávaly liturgické texty. V roce 1887 zde vydal benediktin Amselm Schott první německo-latinský misál (*Das Messbuch der heiligen Kirche*), který se dočkal mnoha dalších vydání.⁵⁵ Misál obsahoval rovněž poznámky k liturgii a měl sloužit jako doprovodná pomůcka pro věřící ke sledování latinské bohoslužby.

5. Liturgické hnutí 20. století a další změny v misálu

Za zakladatele klasického liturgického hnutí je většinou pokládán belgický benediktin Lambert Beauduin, mnich z kláštera Mont César. Počátek tohoto hnutí je kladen do roku 1909, kdy v městě Malines probíhal sjezd belgických katolíků, na němž byl vznesen požadavek, aby se mešní modlitby zpřístupnily lidu. Ten by se měl bohoslužeb aktivně účastnit (*participatio actiosa*). Beauduin odkazoval na motu proprio Pia X. *Tra le sollecitudini* z 22. listopadu 1903. V něm se papež věnoval církevní hudbě a vyzýval k aktivní účasti na svatých mystériích a veřejné modlitbě církve.⁵⁶ Beauduin považoval tento dokument za *magnum chartu* liturgického hnutí a prohlásil, že je nutné liturgii zdemokratizovat. Tím podnítil liturgická hnutí v Německu, Rakousku a dalších zemích. V jeho čele stály kláštery Beuron, Maria Laach, Klosterneuburg a Mont-César.

Pius X. také přistoupil k další revizi římského misálu. Vydán byl ale až v roce 1920 za pontifikátu Benedikta XV. Bylo provedeno několik drobných oprav v textu modliteb. Větší změny se týkaly rubrik, nebyly však začleněny do oddílu *Rubricae generales*, nýbrž uvedeny v samostatném oddílu pod názvem *Additiones et variationes in rubricis Missalis*. Byly též přidány dvě preface (sv. Josefa a za zemřelé) a ještě v témže desetiletí byly přidány další dvě (Krista Krále a Nejsvětějšího

⁵⁵ PECKLERS, Keith F. *Storia della liturgia romana*, s. 183.

⁵⁶ Motu proprio *Tra le sollecitudini* (22. listopadu 1903): „Essendo infatti Nostro vivissimo desiderio che il vero spirito cristiano rifiorisca per ogni modo e si mantenga nei fedeli tutti, è necessario provvedere prima di ogni altra cosa alla santità e dignità del tempio, dove appunto i fedeli si radunano per attingere tale spirito dalla sua prima e indispensabile fonte, che è la partecipazione attiva ai sacrosanti misteri e alla preghiera pubblica e solenne della Chiesa.“

Srdce Ježíšova). Pius X. však neprovedl vše, co zamýšlel ohledně reformy mše sv. V promulgační bule *Divino afflatu* píše, že udělal pouze první krok k opravení breviáře a misálu. K dalšímu kroku přistoupil až Pius XII.

Po první světové válce se objevily nové způsoby slavení mše, které měly důležitou roli při liturgickém oživení. Již počátkem roku 1921 byla slavena *Missa recitata* v kryptě kláštera Maria Laach. Kněz stál čelem k lidu, zatímco členové kongregace stáli kolem oltáře a odpovídali v latině. Později vznikly i další varianty, při nich se lid modlil mnoho částí společně, a modlitby a čtení byly vedle latiny pronášeny i v němčině (tzv. komunitní mše).⁵⁷ Mohlo se zde tedy již hovořit o aktivní participaci lidu na bohoslužbě. Tyto aktivity však opět vzbudily podezření u některých biskupů i římských autorit. To vedlo k tzv. krizi liturgického hnutí během 2. světové války, na jejímž zažehnání se podílel i Romano Guardini.

Bod obratu v pohledu na liturgické hnutí přišel s vydáním encykliky papeže Pia XII. *Mediator Dei* v roce 1947. Jednalo se o první encykliku s čistě liturgickým zaměřením. Ačkoliv tento dokument varuje před „abusus in rebus liturgicis“ a podporuje latinskou liturgii, uznává zároveň liturgické hnutí a zahajuje sérii liturgických změn, které vedly ke druhému vatikánskému koncilu.⁵⁸ V mnoha zemích byly založeny tzv. liturgické instituty a často se pořádaly národní i mezinárodní liturgické kongresy. Zatímco v prvních desetiletích 20. století se liturgické hnutí zaměřovalo na aktivní participaci věřících v rámci tridentské liturgie, kolem poloviny století již bylo zřejmé, že reformu vyžaduje samotná liturgie. Řím také v této době schválil mnoho místních rituálů v mateřském jazyce. Roku 1948 vydala Kongregace ritů memorandum o liturgické reformě.⁵⁹ To se však zaměřovalo hlavně na reformu kalendáře a breviáře a misálu zde byly věnovány pouze tři paragrafy týkající se převážně důsledku změn kalendáře pro misál. Radikálnější reforma misálu byla odložena na později.⁶⁰

⁵⁷ ADAM, Adolf. *Foundations of Liturgy*, s. 41.

⁵⁸ PECKLERS, Keith F. *Storia della liturgia romana*, s. 191.

⁵⁹ Dokument *Memoria sulla riforma liturgica* zahrnující čtyři dodatky byl publikován in BRAGA, Carlo C. M. *La riforma liturgica di Pio XII. Documenti. I. La „Memoria sulla riforma liturgica“*. Roma: Centro Liturgico Vincenziano 2003. Publikace do té doby neznámých materiálů otevírá nové možnosti pro bližší poznání pozadí liturgických reforem Pia XII.

⁶⁰ *Memoria sulla riforma liturgica*, č. 316. In BRAGA, Carlo. *La riforma liturgica*, s. 305): „Considerando attentamente questo stato di cose, la gravità delle questioni prospettate e la responsabilità delle decisioni da prendersi, in una materia tanto fon-

Pius XII. rovněž v letech 1950–1956 revidoval obřady Svatého týdne. Tyto úpravy si dokonce vyžádaly změnu v kanonickém právu, které doposud předpisovalo, že mše, s výjimkou půlnoční bohoslužby o Vánocích, nesmí začínat dříve než hodinu před rozedněním nebo později než hodinu po poledni. Pius XII. nepřipravil novou *editio typica* římského misálu, ale povolil tiskařům, aby nahradili dřívější texty obřadů Svatého týdne těmi, které nově vydával. Jejich používání se stalo závazné od roku 1956. Nejdůležitější změny se týkaly času bohoslužeb a možnosti udělování přijímání v odpoledních a večerních hodinách. Přijímání bylo povoleno i na Velký pátek, ve čtvrtek a v sobotu Svatého týdne bylo vypuštěno *Credo* a poslední evangelium. Na Zelený čtvrtek byla ustanovena *Missa chrismatis* s vlastní prefací.

Na přání mnoha biskupů přistoupil Pius XII. k zjednodušení a redukci rubrik v misále. Dne 23. března 1955 vyšel velmi důležitý dekret Kongregace ritů *De rubricis ad simpliciores formas redigendis*.⁶¹ Byla ustanovena komise, která měla pracovat na všeobecné liturgické reformě. Za života Pia XII. však již nestihla svou práci dokončit.

S nástupem Jana XXIII. na papežský stolec a s jeho ohlášením nového koncilu se události daly rychle do pohybu. Je patrné, že kurie se obávala změn v liturgii, o čemž svědčí i rychlá publikace sbírky liturgických předpisů pro slavení mše *Codex rubricarum*⁶² v červenci 1960, jevící se jako snaha zabránit pozdějším rozhodnutím očekávaného koncilu.⁶³ Podobně lze pravděpodobně interpretovat i vydání nového breviáře a misálu. Nová *editio typica* římského misálu byla publikována 23. června 1962. *Codex rubricarum* obsahující 530 bodů v něm nahradil dva oddíly, které byly součástí vydání z roku 1920. Apoštolskou konstituci Pia X. *Divino afflatu* v úvodu misálu nahradilo motu proprio Jana XXIII. *Rubricarum instructum*.⁶⁴ Z dalších změn zmiňme alespoň restriktci svátků, vypuštění adjektiva „perfidis“ při velkopátečních přímlovách za židy a vložení jména sv. Josefa do eucharistické

damentale per la Liturgia e per la vita della Chiesa, stimiamo opportuno rimandare la trattazione particolareggiata del Messale e della Messa in un secondo tempo di lavoro della Commissione.“

⁶¹ Dekret je znám též pod názvem incipitu „Cum nostra hac aetate“. *AAS* 1955, roč. 47, s. 218–224.

⁶² *Codex Rubricarum* byl zveřejněn v *AAS* 1960, roč. 52, s. 593–740.

⁶³ Srov. ADAM, Adolf. *Foundations of Liturgy*, s. 44.

⁶⁴ Motu proprio *Rubricarum instructum* rušilo platnost dekretu *De rubricis ad simpliciores formas redigendis*. Je zde uvedeno, že záležitosti týkající se obecné liturgické obnovy budou předloženy koncilním otcům, ale oprava rubrik nemůže být déle odkládána.

modlitby. Změnila se rovněž terminologie (*duplicia I. a II. classis* se mění na *festi I. a II. classis* atd.) a votivní mše byly rozděleny do čtyř skupin.⁶⁵ Taková byla tedy poslední revize misálu Pia V., která byla provedena těsně předtím, než došlo k mnohem významnějším změnám, na jejichž základě byl vydán zcela nový misál.

Závěr

Přestože Římský misál Pia V. sehrál ve své době navzdory svým nedostatkům pozitivní roli, stalo se později lpění na jeho neměnnosti spolu se zákazem jeho překládání do mateřského jazyka brzdou liturgického rozvoje. Nic na tom nezměnily ani revize a nová vydání misálu obsahující spíše marginální změny. Vnitrocírkevní hnutí usilující o obnovení liturgie a její zpřístupnění laikům narážela na nedůvěru a odpor ze strany římské kurie. Obava z jakýchkoli změn úzce souvisela s dobovými politickými událostmi, na něž kurie často nedokázala adekvátně reagovat. Změnu paradigmatu přinesl až druhý vatikánský koncil. Na jeho prvním zasedání, které probíhalo mezi 11. říjnem a 8. prosincem 1962, byla liturgie prvním projednávaným tématem vyvolávajícím rozpory. Uspěla nakonec progresivnější strana a 4. prosince 1962 byla přijata liturgická konstituce *Sacrosanctum Concilium*. Tento první schválený dokument druhého vatikánského koncilu obsahoval důležitá prohlášení o povaze a smyslu liturgie a nastavil kurs pro radikální liturgickou reformu. Mnozí biskupové si přáli, aby místo latiny byl do bohoslužby slova zaveden národní jazyk. Přitom ani Trident nikdy výslovně nezakázal používání národních jazyků, pouze odsoudil konstatování, že mše svatá smí být sloužena „lingua tantum vulgari“. To bylo později interpretováno jako naprostý zákaz celebrování mše v jiném jazyce než latině.

Liturgická reforma druhého vatikánského koncilu a následné vydání nového misálu Pavla VI. v roce 1970 nevzbudily pouze nadšené přijetí, ale vedly uvnitř církve též ke vzniku skupiny, která koncil považovala za odklon od pravé katolické tradice. V jejím čele stál arcibiskup Marcel Lefébvre, jenž založil Kněžské bratrstvo sv. Pia X. Poté co nedovoleně v roce 1988 vysvětil čtyři kněze na biskupy, upadl i s nově vysvěcenými do trestu exkomunikace.

⁶⁵ RADÓ, Polycarpus. *Enchiridon liturgicum*, s. 310.

Papež Benedikt XVI. v roce 2007 vydal apoštolský list *Summorum Pontificum*, který rozděluje římský obřad na řádnou a mimořádnou formu a usnadňuje možnost slavení mše podle misálu Jana XXIII.⁶⁶ Každý katolický kněz latinského ritu může podle tohoto ustanovení používat při mších slavených bez účasti lidu tento misál, aniž by potřeboval dovolení od apoštolského stolce nebo svého ordináře. V těch farnostech, kde existuje nepřetržitě skupina věřících „traditioni liturgicae antecedenti adhaerentium“, má farář ochotně přijmout jejich žádost o slavení mše sv. podle ritu Římského misálu vydaného r. 1962. Má se však přitom vyhnout nesvornosti a podporovat jednotu celé církve.⁶⁷ V roce 2009 papež zrušil exkomunikaci čtyř biskupů z Bratrstva sv. Pia ve snaze začlenit je do plného společenství s katolickou církví. Jednání s představenými Kněžského bratrstva sv. Pia X. pokračuje doposud. Tyto papežovy kroky vyvolaly v rámci církve i mimo ni velmi rozdílné reakce a na správné posouzení všech jejich důsledků je třeba ještě vyčkat. Stejně tak lze jen stěží předvídat, jakým směrem se bude ubírat liturgie.

ABSTRACT

PETR HONČ

The Roman Missal: From Council of Trent to Vatican II

This article deals with the development of the Roman Missal from the Council of Trent to the Second Vatican Council. Although the Apostolic constitution *Quo Primum* forbade any changes to the Pope Pius V's text of the Missal, new general revisions of the Missal and other changes were made during the 17th century and later. The description and the analysis of these changes are the key

⁶⁶ Český překlad motu proprio *Summorum Pontificum* vyšel v *Acta ČBK* 2008, roč. 3, s. 50–54. Instrukce papežské komise Ecclesia Dei k provádění tohoto apoštolského listu vyšla v *Acta ČBK* 2011, roč. 6, s. 122–130.

⁶⁷ *Summorum Pontificum*, čl. 2: „In Missis sine populo celebratis, quilibet sacerdos catholicus ritus latini, sive saecularis sive religiosus, uti potest aut Missali Romano a beato Papa Ioanne XXIII anno 1962 edito, aut Missali Romano a Summo Pontifice Paulo VI anno 1970 promulgato, et quidem qualibet die, excepto Triduo Sacro. Ad talem celebrationem secundum unum alterumve Missale, sacerdos nulla eget licentia, nec Sedis Apostolicae nec Ordinarii sui“ Čl. 5, § 1: „In paroeciis, ubi coetus fidelium traditioni liturgicae antecedenti adhaerentium continenter existit, parochus eorum petitiones ad celebrandam sanctam Missam iuxta ritum Missalis Romani anno 1962 editi, libenter suscipiat. Ipse videat ut harmonice concordetur bonum horum fidelium cum ordinaria paroeciae pastoralii cura, sub Episcopi regimine ad normam canonis 392, discordiam vitando et totius Ecclesiae unitatem fovendo.“

subject of this paper. Major attention is also given to the Synod of Pistoia, which was the leading liturgical event of the 18th century. Many liturgical reforms (such as the active participation of the people in the liturgy and the translating the Latin text into the vernacular) rejected and condemned at that time have been implemented since Vatican II. Similar efforts to restore the liturgy have appeared in the 19th and 20th centuries within the Liturgical movement. Nevertheless, not even the last publication of the Missal just before the opening of Vatican II could reflect this development.

Key words

Roman Missal, Tridentine Mass, Synod of Pistoia, Liturgical Movement